

DECLARACIÓN UNIVERSAL SOBRE LOS DERECHOS DE LOS PUEBLOS INDÍGENAS

Declaracion sha Naciones Unidas taah jalaah
ah derecho oh fuu faa ii

Ah ji 1994, ah asamblea General jo sha Naciones Unidas maah a 8 de agosto muu sha jalaah fuu faa mii. Ga' maah ah looh jon laah ñioh shiala uöih yai laah koon fuu. La jon eh liin ah goo jon shüu la dzein jalei tsa' tañii. Jalaah 'vöh nii jaantsa', naah joontsa' 'vöh sha' laah jon kuoi in jalaah ah goo niganguih laah jei.

Ah shin shafoo ah ga li muu sha fuu faa mii koon ah looh ga laah vii jalaah li jmaah ja leih tsa fuu faa mii koon ah looh li laah dzein shüu. Joon li lakain'tsa joon dzin ju röö koon fuu kashiaa. Juu sha fuu faa mii ah shin la toi unkwi.

Ah 2008 jin sha mii muuh sha tsa faa mii dzein la toi unkwi. Shin shafoo jo kuoi'in mii shi vona 'in mii dza' unkwi inmoo jalaah ah tuitsa' naah ah jo kuotsa' iin mii naah ee'tsa' jalei shui mii jon jo iin.

Ban ki-moon, Secretario General de las Naciones Unidas
Juu ga jin kuan sha muu sha fuu faa mii la toi unkwi, 2008

INTRODUCCION

Ah derecho galii fuu faa mii vöö ngo, ga' laah vii jin 70, mo ga' maah subcomisión para la prevencion de discriminaciones y proteccion de las minorias del consejo economico y social , organo principal de la ONU, ga jin ah naah undza'tsa' jalaah fuu faa mii.

Mo ga dziin ah looh, jo ga laah dziih informe Martinez cobo, jon ga joon je jin 1981-1984 jon ga maah ah grupo sha jalei tsa faa mii.tai tsa independiente jon ah jin 1982 ga maah organo subsidiario. Ah jin 1985 ga laah vii maah moo ji taah derecho sha fuu faa mii jon ga' ih'moo ah jin 1994 ah comision de derechos humanos de la ONU.

Koo jin ga ngüih, jon shüutoo' ga lii la tai tsa ga maah ja la derecho oh fuu faa mii. Laah jon mooh ga'laah vii a ga' tain jain tsa in ngoo mooh representar jalei tsa fuu faa mii ah grupo looh ga' la dzii "conclave indígena".

Ga nguüih yiah jin joon la dzaa derechos sha fuu faa mii ah 13 septiembre jin 2007 ga ih'mooh asamblea general a 61 sesion ga' maah.

Ah declaracion sha fuu faa mii ga' maah li siin jalaah juu dzein laah koon fuu faa mii. Maah tsa ja laah derecho sha fuu, reto feeh shafooh ja lei tsa dzein lah töi unkwi. Ah comision Nacional sha desarollo sha fuu faa mii (CDI) naah lah ñii jalei tsa faa mii ah ju taah ah derechos sha fuu faa mii joon jo in li maah a go vii'sha tsa.

Ah declaracion sha fuu faa mii jin ah shinmöh ja la juu dzein la koon fuu faa mii maah tsa jalaah derecho sha fuu reto feeh sha ja lei tsa dzein la töi un kwi.

Ah comisión nacional para el desarrollo de los pueblos indígenas (CDI) vaah li maah fuu faa mii shin moo ah nalaah kwioo juu taah a derechos sha fuu faa mii joon ga'laah vii sha ja lei fuu faa mii. La joon lüi tsa'too' mooh ga' kuo juu sha' ah ga' li alooh.

Luis H. Álvarez Álvarez
Director Gral. De la
Comision Nacional para el Desarrollo de los pueblos Indígenas.

Declaración sha Naciones Unidas sha jalal derecho oh fuu faa mii :

Ga maah jin la faa ah moo ji sha naciones unidas, koon alooh naah utinmöh juu taah ah ji looh .Faah ja laah fuu faa mii koon römooh joon la jon jmeeh shinmooh lüi la koon fu koon tsa'.

Ja la fuu dzaah shiinlï laa töi unkwi naah nooh fuu mein shinmooh ah dzaah. Ja leih in faah mein shinmooh lüi tsa in dzein jo in shin güi.

Mi meintoo ja laah Derechos oh fuu fa mii na jo eh liin jo eh meints'a ih.

Ku dzii ja laah a nig a nguiih fu la jei ja laah voö a ni mooh ah ojo lii va a kuan fuu la dzein.

Shin Lü ah la ñi tsa ja laah derechos oh jalei fuu faa mii oh fu ah tüi voö, tüi kuu koon e kuu lo li maah tooh. Ta laa ah lo unkoon laa dzein.

Ma ah ahloo kio la dzein shü kon ja 'a fuu dzaah la töi un kwi.

Shinmooh la ni a derechos oh jale; familia koon fuu faa mii, naah unkuain joon, naah undzaa', jon naaah ñii tiin jö derechos oh shui.

Naah laah ñi jalaah juu ga'dziin mooh ga' lï a derechos oh ja lei fuu faa mii joon shinmooh laah ñii laah töi unkwi ah loo.

Jalaah ah ni maah ah dzein shüu koon jalei mooh a laah feeh ah dzein ja lei fuu faa mii kon tsa dzein go tsa.

Kwio ah faa ji sha' Naciones Unidas, ah ni dziin koon fuu faa mii.

La joon a jin programa de accion de Viena faah jalaah li maah ah laah oh jalaah naah. Jon jo li liin jalaah ah gooh ah ni ga' ngii la jei. Jalaah ah ju taah ah ni ji sha declaración na la jamooh liin ah faah ji ah ni dza'.

Loo faa jalaah a derecho oh jalei tsa fuu faa mii jalaah a faa naah maah tsa untiin jin laah faa ni ji sha Derechos Humanos.

Art. 1 koo

Jalaah fuu koon la jain tsa naah ah dzein shüu, naah oh jalaah a derechos fa ni ji sha derechos humanos .

Art. 2 tuu

Jalaah fuu koon tsa faa mii lïi libre jon koon römooh koon fuu kashia, jo in li maah ei'ih tsa faa mii.

Art. 3 'nï

Jalaah fu faa mii lioh shiutoo' fuu goo, yamooh naah noo' shiala unkuian, laah jon na maah too fuu goo.

Art. 4 shüu

Jalaah fuu faa mii li shu'too yai, laoh ih nooh shiala in meitoo, jin laah nei fuu goo.

Art. 5 ñaah

Jalaah fuu faa mii li maah jin laah yai too fuu, li' maah ah la dzein shüu kuan'sha tooh ah naah maah fuu goo.

Art. 6 ñüu

Ja lei tsa naah oh mooh ji sha' shia ni la dzein' (nacionalidad).

Art. 7 yiaah

1.- jalei tsa fuu oh derecho ah laah dzein, laah jon jo eh gooh li lin jin la dzein.

2.- jalaah fuu faa mii naah lüi libre, jo in li maah a gooh vii sha. Jo in li kain shui sha jon dzajei lashia.

Art. 8 jñaah

1.- Jalei fuu faa mii oh derecho ah jo jaa'tsa jalaah ah tradicion dzein fuu gooh.

2.- Estado naah maah utiin jo kuo liin'tsa faa mii jalaah a gooh, ah laah faa ni ji loo :

- a) Jo kuo iin jalaah ah dzein laah koo fuu
- b) Jo in köi jan ja laah ah oh, laah joon 'vöh sha.'
- c) Jo in köi vöih' laah nei, join li maah ah jo shin ju sha'.
- d) Jo in li jan jalaah ah dzein shüdzaih.
- e) Jo in li faagooh vii sha jalei tsa faa mii, jo in li meih ih ah gooh.

Art. 9 jñuu

Jalaah fuu koon tsa naa taan koon koo fuu naah jin jalaah ah tuifuu tain koon jo in li jan derecho oh.

Art. 10 yaah

Jo in li vöih' shü'dzai' fuu la nei naah ñioh jon naah ñiih la kua vö'na ga ih' vöi la nei. Jon li muuh tun' tsa'lin 'vöh la gavöi vö 'na ligui.

Art. 11 Yaah koo

1.- Jalaah fuu li meitoo' tradición sha' kuo'vöh ah oh jalaah ah dzein jon jo kuo' in', jo in li maah ah gooh viih sha .

2.-Ah estado naah joon 'vöh jo in li maah ah gooh koon ah oh naah shii'oh ja laah ah gooh ni mei'ih fuu.

Art. 12 Yaah tuu

1.- Ja laah fu lii jmaah ah unkuain jalaah tradición jo kuo in jalaah ah dzein, jon laah ñii tsa' jalaah ah oh fuu gooh.

2.- Ah estado naah jmaah koondzaah tun Jalaah ah oh tsa fuu faa mii jalaah ah mooh taoh laah nei. Koon ja la ah a ni oh lï tsa köii.

Art. 13 Yaah 'nï

1.- Jalei tsa faa mii naah eeh jalei shui mii, Jon jo kuo in mii sha' ju sha tsa köii lii. Jon li laah udziih fuu sha shiala inmooh laah Jon kuo'vöh sha Jo kuoi in mii sha.

2.- Ah estado naah üömooh jalei tsa fuu naah kuomooh Jain tsa in jin jalaah ah jo öidziih tsa faa mii vona eh juu naah dziin kuan sha juu dzein laah koon fuu .

Art. 14 Yaah shüu

1.- Ja laah fuu faa mii lii jmaah ah et tsa' juu mii sha li naih tafoo faa mii jon jo in mii sha'.

2.- Ja lei shui faa mii ah tümooh udzaah jalaah ah in.

3.- Ja lei shui faa mii koon fuu sha jo nei fuu gooh naah udzaah kuan sha mii sha naah ah untimooh jalaah ah faah looh.

Art. 15 Yaah ñaah

1.- Jalaah ah tüi fuu ah dzein fuu faa mii naah toon ni ji jon kuola ñii ja lei tsa jon jo in.

2.- Ah estado koon jalei tsa faa mii naah dziin koon kamooth Jon jo kuo inmooh ja laah ah gooh ni ga' lï laah sha la jei.

Art. 16 yaah ñüu

1.- Jalah fuu li kuo ah dzein koon mii sha jon lio'oh dzatai' kon in tsa jo faa mii laah kain laah kuotsa' información laah dzii medio sha comunicación.

2.- jalaah medios sha comunicación naah faa eh dzein la koon fuu faa mii jon naah faa ju 'jo, naah kuo faa tsa fuu eh dzein la koon fuu.

Art. 17 yaah yiaah

1.- Jalei tsa koon fuu faa mii oh derecho meitoo jalaah ah tii tsa mooh too la töi unkwi.

2.- Jalei tsa na yömooh jalei shui jo li maah shui too ih ah foo li'bui ah jo kuo ydzaah ji sha jalei shui shinmooh jo tüuh ji sha.

3.- jalei tsa faa mii jo lii vaah in maah ah gooh sha, la jon too mooh,koon ih' leih koon römooh 'tsa.

Art. 18 yaah jñaah

Jalaah fuu shinmooh ju sha jon li naih jan tsa in faa viih sha' vö 'na eh ju na li dziin kuan sha jon li maah nüu jus ha.

Art. 19 yaah jñuu

Jalei tsa naah ukoon in tsa faa mi vöna naah maah jalaah eh undzui fu gooh naah dzinmooh koon tsa köi in kuo fuu.

Art. 20 yiah

1.- La koo fuu lii naih tsa'tooth shaa li jin shiala in dzein fuu gooh lii maah too jin laah köisha.

2.- jalaah fuu tañii jo eh oh naah ñimooh eh koon li dzein jon' jo in fuu gooh.

Art. 21 yiah koo

1.- Jalaah fuu lii maah ah la dzein shüu naah ah ydzaah naah maah too' naah la oh la li muusha'naah unshüu laah nei.

2.- Naah laah dzein shüu jalei tsa faa mii in tsa köi,tsamuu, samii, shui la jon tsa l'i jmoovuuh. Koon tömoo naah jo'tsa shiala dzein in tsa lo fuu gooh.

Art. 22 yiah tuu

1.- Jalei tsa köi,tsa muu,samii,shui,tsa l'i jmoovuu hin tsa looh tüi jalaah ah faa ni ji sha derchos humanos.

2.- Jalei tsa'too koon fuu faa mii naah üömooh tsa muu koon shui jo eh kuo liin ah gooh.

Art. 23 yiah 'nī

Jalaah fuu lii jmaah jin la köisha jalaah recursos tui jon li shütoo' shiala meitoo'. Li muuh a l'i 'nüh ah la dzein tamuuh fuu gooh.

Art. 24 yiah shüu

1.- Jalaah fuu lii maah muuh sha' koon onuu lii üömooh jalaah onuu la joon jonuu, jalaah ah dza' fuu gooh. Lii 'ih servicio sha salud jo in köi jan naah jalaah ah oh derecho.

2.-Jalei tsa faa mii lii meitoo' jalaah ah shüu jalaah a dza' naah üömooh_ ah derecho ah ooh.

Art. 25 yiah ñaah

Jalaah fuu oh fu' meitoo' jalaah 'vöh, muu'ñii la joon jalaah ah kashia ah naah fuu gooh, naah üömooh jon saah ah meitoo' jalei shui ina kuan.

Art. 26 yia ñüu

1.- jalaah fuu oh fu' meitoo' jalaah ''vöh ah oh ka' lajei.

2.- Jalaah fuu li meitoo' 'vöh ah oh ah nigalooh lakain la na fuu sha.

3.- Jon tsa'too' naah üömooh jalei tsa faa mii naah ñimooh 'vöh sha'a, jo in li jan naah laah ñii shiala dzein shiala tui la koon fuu.

Art. 27 yiah yiaah

Naah li juu koon kamooth sha lakoon fuu faa mii naah la kwio jalaah tradición koon costumbre oh jon in li jan 'vöh sha shiinlī ju sha naah ñiooh mi koon 'ih.

Art. 28 yiah jñaah

1.- Jalaah fuu li'oh koon uvöö shi'tsa sha jalaah ah nigaa jantsa'. Naah ñii shiala maah jo in köi jan jalaah ah oh.

2.-jalaah fuu naah ñiih jinla shin 'vöh sha lii ñiih 'vöh lii ñiih kuu jin laah shin ah gajan'tsa.

Art. 29 yiah jñüu

1.- Jalaah fuu lii yömooh 'vöh sha joon nah laah ñii shiala li ah joiin jalaah ah dza' fuu gooh.

2.- Jo kuoi ya'tsa jalaah a shihih ah dzaiih ni kuo 'vöh. Naah ñiih tsa fuu ah mooh tsa.

3.- Tsa'too'naah maah jalaah ah yömooh jalei tsa, naah jan jalaah ah kuoi maah viih jmoohvuuh.

Art. 30 yayaah

1.- Jo kuoi tsatai laah fuu gooh tsa faa mii jei naah laah ñio jon li tsatai li muuh tsaliin fuu gooh vöna in.

2.- Naah dziin koon kaamooh vöna meitoo' fuu gooh tsa faa mii ah tsatai laah .

Art. 31 yayaah koo

1.- Naah yömooh jalaah tradición sha, jalaah cultura, jalaah onuu, jalei jonuu, jalaah ah dzein fuu gooh jon jo kuoin.

2.- Naah yömooh jalaah jon jo kuo in jalaah a dzein.

Art. 32 yayaah tuu

1.- Jalaah fuu faa mii li maah shiala in meitoo' ja laah kuo 'vöh sha.

2.- Naah laah ñii fuu faa mi vöna in meitoo' kuo 'vöh sha naah i'mooh jei jon li in' maah too' .

3.- Naah jon'tsa fuu faa mii jalaah ah gooh niga nguii naah kuotsa' ih jalaah ah meitoo' jon jo tsa'ngui ah gooh kuo 'vöh sha.

Art. 33 yayaah 'nī

1.- Fuu faa mii li tain koon shiala inmooh jin la tradicion koon costumbre a tui. Jo in

kuoi jan laah dzein.

2.- Jalaah fuu li maah laoh yaii jin laah in dzein gooh.

Art. 34 yayaah shüu

Jalah fuu li maah laah ñii tsa' shiala mooh laah dzein fuu gooh ah costumbre koon tradicion oh vöna koonrö koon norma sha derechos humanos dza la töi unkwi.

Art. 35 yayaah ñaah

Laah oh tsa fuu li jin shia laah maah too' jalei tsa' dzein fuu gooh .

Art. 36 yayaah ñüu

1.- Ah fuu naah jmein shiin kuo 'vöh li fei yaih li maah too' laah oh ih laah jon li mah too' koon fuu kashia.

2.- Jalei in tsa unkoon ah dzein shüulaah koon fuu naah maah kuo maah too' laoh fuu naah jmein shiin kuo 'vöh.

Art. 37 yayaah yiaah

1.- Jalaah fuu oh derecho ah li reconocer jalaah ah juu dzüi laah jon tratado mooh koon tsa'too' naah maah respetar jalaah juu gadziin kuan sha fuu.

2.- jalaah ah juu taah nii ji looh jo eh mooh vaah ah jo liin tsa' juu sha' tsa faa mii iniih maah tratado koon tsa'too' naah li respetar derecho sha.

Art. 38 yayaah jñaah

Ah estados in ukoon fuu faa mii naah maah ah tsa'tiinmöö jin laah faa ah declaracion looh.

Art. 39 yayaah jñüu

Naah ukoon tsa' laah koon fuu faa mii in jo oh, koon cooperacion joon li utiin ah derecho faa nii declaracion looh.

Art. 40 tuu looh

Jalaah fuu oh derecho ah unkoon tsa' jalaah ah dzein koon estadolaah jon koon tsa joon

Art. 40 tuu looh

Jalaah fuu oh derecho ah ukoon' tsa' jalaah ah dzein koon estado laah jon koon tsa jo dezin shüu jalaah ah gooh niiga ngui naah lii laah moonooh jalaah ah dzein.

Art. 41 tuu looh koo

Ah organo koon organism oh naciones unidas laah jon ah organizaciones kashia naah maah ah lii jin laah faah ah ni declaracion naah li movilización jon naah maah coperacion sha jalei tsa faa mii jon naah dza'tai jalaah fuu kon asunto ah oh.

Art. 42 tuu looh tuu

Naciones unidas koon organo sha laah jon foro permanente para las cuestiones indígenas koon organismo especializado ah naah sha laah nei, laah jon estado naah maah promover ah naah tsa'tiin jin laah faa ni declaracion jon naah jö ah lii jin laah faah ni ah moo ji looh.

Art. 43 tuu looh 'nii

Ah derecho ni laah kwitsa' ah ni delcaracion jin shiala kuoi laah dzein tsa' jo in kuoi mein ih naah jon ah laaah dzein shüu fuu gooh jalei tsa faa mii laah töih unkwi.

Art. 44 tuu looh shüu

Jalaah ah derecho faa ni declaracion koon ih lii sha tsa muu koon sha ñüü faa mii.

Art. 45 tuu looh jñaah

Jin koon ah faa ni ah declaracion jo li vaah iitsi' ah jo shin ah derecho oh fuu faa mii nanooh uvöö ah nogui laah oh.

Art. 46 tuu looh ñüü

1.- Jalaah ah faa ni ah ji looh jo li vaaah in estado fuu uvo tsa ah in maah ah contrario jin laah jin ni carta sha naciones unidas jo kuo fu' vaah in maah ah gooh sha fuu kashia jo li ah jaan kuo 'voh sha' fuu kashia.

2.- Jalaah ah derecho faa ni declaracion naah li respetar ah derecho kon libertad oh laah jaintsa' ah derecho faa looh lii sujeto ah limitación maah ley . koon ah looh li garantizar ah derecho koon libertad oh tsa jon li unkoon jalei tsa.

3.- Jalaah ah faa ni declaracion naah li interpretar koon arreglo ah principio sha justicia koon democracia ah dercho oh jalei tsa dzein unkwi ah koon röö lui tsa ah jo in li maah ah gooh vii' sha' naah maah jin laah faa ah ni declaracion.

Looh gamaah Ministra Socorro Rovirosa, representante permanente alterna de Mexico shanii Organización Sha Naciones Unidas (ONU) ah dzi Nueva York, EUA, kuansha ah gakoon ah asamblea general sha ONU ah declaracion sha derecho oh fuu faa mii.

Yia Tsa'Too':

Ah delegación sha Mexico mooh celebrar ah avance maah ah asamblea ga' ih mooh instrumento maah ah ni oh derechos jalaah fuu faa mii.

Tsa'too' sha SHAJMUU maah ah shiin sha foo' jalei tsa faa mii dzein gooh. Ni shaan ah tī Tuu Cien jin sha Independencia sha Mexico , mooh reconocer jalaah fuu faa mii dzein looh.

Koon in looh ga laah vii ga laah dzaah jalaah fuu faaa mii ih oh mooh ah dzaah jalaah instituciones social, económica, culturales y políticas.

Mexico mooh öidziih jin laah faa looh shiala kuoi meito tsa faa mii ah declaración ga maah :

1.- Ah derecho oh jalaah fuu faa mii ah li shütoo' yai ah faa ni articulo 'nī, shüu koon jñaa sha declaración nah li jin laah faa ni constitución jon jo in unidad dzein laah jon koon kuo 'vöh sha.

2.- Ah faa ni articulo yiah ñüu, yiah yiaa, yiah jñaah sha declaración faa kuan sha ah kuo 'vöh sha shiala in maah jo kuoi vaah ah maah jin laah faah carta magna laah jon leyes en la materia koon derechos adquiridos sha terceros. Ah artículos yiah yiaa, yiah jñaah lī supeditado ah marco jurídico nacional.

3.- Jalaah derechos faa ni declaración lī sujeto a principio general sha constitución, naah li respetar garantías sha laah jaintsa', derechos humanos, naah unöi'tsa' tsa muu jon jalaah ah derecho tsa muu kon tsa ñüu koon römooh.

Mamooth lai.

Nueva york, 13 de septiembre de 2007.